

ELS TEXTOS D'ENSENYAMENT EN L'ESCOLA CATEDRALÍCIA DE VIC AL SEGLE XI

M. S. GROS i PUJOL, Pvre.

A la tardor de l'any 879, el comte Guifré el Pelós, en ocupar-la, incorporava la Plana de Vic al regne franc. Guifré retingué el títol de comte d'Osona, i, aviat, sota la direcció de Sigebod i de Teodard, arquebisbes de Narbona, s'iniciava la restauració de l'antic bisbat d'Osona, col·locant la nova seu episcopal fora les runes de l'antiga Ausa, en el pla prop del riu on encara és. Els passos per a la restauració del culte a la ciutat episcopal i en alguns antics llocs de culte del Ripollès, d'Osona, del Lluçanès, del Moianès i del Bages foren ràpids, sota la direcció de Gomar, l'arxiprest narbonès que aviat n'esdevindrà bisbe. Així, el gener de l'any 881, ja començava la reorganització de l'església parroquial de Sant Feliu de Torelló,¹ el 887 es consagrava l'església monàstica de Sant Joan de les Abadesses, i l'any següent, el 888, la del monestir de Santa Maria de Ripoll, la de Sant Andreu de Tona, i probablement la de Santa Maria d'Olost, al Lluçanès. El 890 Gomar consagrava l'església parroquial de Sant Pere de Ripoll, i molt probablement la seu episcopal d'Osona. Uns anys després, encara dins el s. IXè, seguiran les esglésies de Sant Quirze i de Santa Maria de Besora i de Sant Martí d'Aiguafreda, i, ja ini-

1. Cf. E. Junyent, *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic 1980, doc. 2.

ciat el segle xè, les de Santa Maria de Lluçà, Santa Maria de Manlleu, Sant Julià de Vilatorrada i Santa Maria de Mojà, entre altres.²

Junt amb l'arxiprest Gomar, altres clergues deuriem venir de Narbona i, amb ells, els primers llibres litúrgics i també els primers volums que havien de servir per endegar l'escola catedralícia on es formarien els infants i joves que volien entrar en la clerecia. La represa de l'activitat econòmica aviat generà molta documentació jurídica, en part conservada, a l'incipient «scriptorium» de la seu osonenca; i la inauguració de nous llocs de culte parroquial provocà també molt aviat que en aquest «scriptorium» es fessin còpies dels manuscrits litúrgics en ús a la catedral de Sant Pere. Simultàniament, la reorganització de la canònica, sota la Regla Aquisgranenca de l'any 816, i la presència d'estudiants en l'escola catedralícia originaven l'aparició d'una petita però selecta biblioteca capitular.

El «Scriptorium» on es feien documents i còpies de manuscrits, la «Bibliotheca» on es guardaven els llibres, i la «Schola» on es formaven els clergues, eren els tres pols de l'activitat cultural de la catedral. Encara que no coneixem documentalment els primers passos de cadascun, és evident que el primer en aparèixer havia d'ésser el «Scriptorium», sense el qual les altres dues no podien fer gran cosa. Gairebé al mateix temps ja devia formar-se la «Bibliotheca», la qual alhora fornia manuscrits al «Scriptorium» per fer les còpies i s'enriquia amb donacions i amb les reproduccions fetes de manuscrits prestats. En tercer lloc devia aparèixer la «Schola», per a la formació de la qual, a més dels manuscrits d'ensenyament, també calien bons mestres formats en centres eclesiàstics de forta tradició cultural.

Entorn de la catedral, però, a més, també s'anirà formant, al llarg del s. XIè, una biblioteca privada de gran importància formada per gramàtiques llatines, obres i comentaris d'autors clàssics i dels millors poetes d'època patristica i carolíngia, textos de medicina, de còmput, de dret i de teologia. Són els llibres privats dels canonges Hiquilà i Ermemir Quintilià que, a través dels canonges osonencs Guillem Ramon i el seu fill Pere Guillem, que alhora foren abats d'Ager, entorn de l'any 1100, s'integraren a la

2. Les notícies documentals referents a totes aquestes consagracions d'esglésies han estat reunides i sistematitzades per R. Ordeig, *Inventari de les actes de consagració de les esglésies catalanes: I. Anys 833-950*, en *Revista Catalana de Teologia*, 4 (1979), pp. 123-165.

Biblioteca Capitular de Vic, on encara, en part, es conserven.³

L'estudi del «Scriptorium» de Vic, en el doble vessant de confecció d'escriptures i de manuscrits, en gran part encara és per fer, malgrat que la gran quantitat de testimonis que en tenim ens ofereix moltes possibilitats per a emprendre'l. Del contingut de la primitiva Biblioteca Capitular n'estem molt més ben informats, i els principals documents que en parlen ja han estat tots publicats per Mn. Josep Gudiol i el Dr. Eduard Junyent.⁴ Ens referim, en concret, a l'important llegat fet l'any 908 pel bisbe Isalguer en el seu testament,⁵ i als inventaris dels anys 957 i 971 redactats pocs dies després de la mort del bisbe Guadamir i de l'arquebisbe Ató, respectivament.⁶ Després, per desgràcia, ja cal anar a l'any 1368.⁷ Entre els anys 971-1368, però, nombroses donacions de privats permeten seguir el seu lent i alhora progressiu increment. Dels llibres que pertanyien a la biblioteca privada formada pels canonges Hiquilà i Ermemir en tenim, en canvi, un bon inventari fet l'any 1082.⁸ Cal també tenir present que els inventaris dels anys 957 i 971 no esmenten cap volum dels que llavors ja inicialment devien ser en poder del cabiscol per a l'ensenyament dels clergues joves.

La primera notícia de l'existència del càrrec de cabiscol a la catedral osonenca és de l'any 960.⁹ Això no ens ha pas de sorprendre. L'arribada a Vic, l'any 957, del bisbe Ató, antic arxiprest-ardiaca gironí i gran expert en les ciències matemàtiques, devia haver portat un nou impuls als estudis catedralicis i fins i tot potser la creació d'aquest nou càrrec de manera fixa. Un estudi molt recent ha demostrat que Ató, quan era a Girona, normalment actuava al costat del bisbe Gomar, prou conegut perquè l'any 940 havia regalat al príncep al-Hakam, l'hereu del califa Abd-al-Rahman III, una crònica dels reis francs que feia poc

3. La història d'aquesta excel·lent col·lecció de llibres ha estat escrita per E. Junyent, *La Biblioteca de la Canònica de Vich en los siglos X-XI*, en *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens. Erste Reihe*, 21 (1963), pp. 136-145, i *Guillem Ramon, Abat d'Ager*, en *Boletín Arqueológico [de la Real Sociedad Arqueológica Tarraconense]*, Epoca, IV (1971-1972), pp. 269-281.

4. Cf. J. Gudiol, *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*, Barcelona, 1934; E. Junyent, *Le Scriptorium de la Cathédrale de Vich*, en *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 5 (1974), pp. 65-69; i els dos articles citats a la nota 3.

5. Cf. Junyent, *Diplomatari*, doc. 41.

6. Cf. Junyent, *Diplomatari*, docs. 303 i 413.

7. Cf. Gudiol, *Catàleg*, pp. 14-16.

8. Cf. Junyent, *Guillem Ramon*, pp. 277-278.

9. Cf. Junyent, *Diplomatari*, doc. 328.

havia escrit.¹⁰ Gomar actuava com a missatger del comte Sunyer, i no tindria res d'estrany que llavors Ató ja l'hagués acompanyat a la capital dels califes. Això explica bé la bona preparació intel·lectual que Ató aviat adquirí i que el faria cèlebre en esdevenir mestre de Gerbert d'Orhlaç, el futur Silvestre II.

No sabem fins quan Guillem exercí el càrrec de cabilcol, però en els anys 996-1004 ja apareix un dels seus successors, que és el levita Riculf.¹¹ Des d'aquest moment ja són nombrosos el clergues osonencs que porten aquest títol tot al llarg del s. XIè. Un detall important és que l'any 1009 l'escola catedralícia comptava amb dues seccions, perquè hi ha una deixa testamentària feta «ad ipsa scola minore»,¹² expressió que suposa l'existència d'una altra aula o secció que seria l'escola major. La primera devia centrar-se en l'ensenyament dels infants, fent-los aprendre el salteri de memòria, i iniciant-los en la lectura, en l'escriptura, en el cant i en els rudiments del càlcul matemàtic, mentre que en la segona secció, pels textos conservats, sabem que els alumnes ja s'iniciaven en el «trivium», mitjançant la lectura comentada dels clàssics llatins —Virgili, Horaci, Ciceró...— i de les gramàtiques de Priscia i de Donat, la lògica i la retòrica, amb els seus complements de tipus literari, històric, geogràfic i jurídic. No tenim prou elements per saber com els alumnes cursaven les matèries pertanyents al «quadrivium», si és que el feien d'una manera més o menys ordenada, ni amb quins textos comptaven, excepte el «De natura rerum» d'Isidor de Sevilla per a l'ensenyament de les ciències naturals, que encara es conserva a la catedral de Vic,¹³ les «Kartas magnas de compotu», un «Medicinale», i un Marcia Capella esmentats en els inventaris antics.¹⁴ Pels estudis previs als ordes sagrats, en canvi, estem més ben informats. És evident que per a l'inici dels estudis bíblico-teològics i morals, a més dels nombrosos pròlegs d'autors patristics que contenen les dues grans Bibles dels s. IX-X encara fragmentàriament conservades a la Biblioteca Capitular de Vic,¹⁵ els mestres i els estudiants tenien a mà les «Quaestiones de litteris vel libris vel singulis cau-

10. Cf. R. Ordeig, *Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971), antic arxiprest-ardiaca de Girona*, en *Studia Vicensia*, 1 (1989), pp. 61-97.

11. Cf. Junyent, *Diplomatari*, doc. 607, i Vic, ACap. Cal. 9, Epis. 1, núm. 100.

12. Cf. Vic, ACap., Lib. Dot. ff. 61^r-63^r.

13. Cf. MS. 44, (XXXVI) ff. 1-16^v.

14. Cf. notes 3-4.

15. Cf. M. S. Gros, *Fragments de Bibles llatines del Museu Episcopal de Vic*, en *Revista Catalana de Teologia*, 3 (1978), pp. 153-171.

sis» pseudo-alcuinianes,¹⁶ els tres llibres de les Sentències —el «De Summo Bono»— d'Isidor de Sevilla,¹⁷ i els llibres «De Trinitate» de Boeci.¹⁸ Per a la formació ja més estrictament espiritual també tenien sempre a mà la mateixa Regla Canonical Aquisgranenca que més que una regla és una bona selecció de textos patristics sobre el comportament ideal d'un bon clergue. La Biblioteca Capitular de Vic encara conserva dues còpies antigues d'aquesta obra, una de la segona meitat del s. x i l'altra feta copiar pel canonge Ermemir Quintilià l'any 1064 amb la finalitat que tothom que la llegeixi «possit animam suam salvam facere».¹⁹

Una novetat molt important de l'escola catedralícia osonenca és que en els anys 1019-1054 ja compta amb un mestre laic cèlebre. Es tracta del «Guibertus grammaticus», casat amb la «Guilla grammaticae», matrimoni ben afincat a Vic, entre els nombrosos fills del qual hi ha l'«Alba femina», esposa de Jobert, que com el seu pare, amb una calligrafia excel·lent, fa d'escriptora de documents.²⁰ Pel necrologi de la catedral sabem que el gramàtic Guibert era originari de Lodi, a la Llombardia, i tot fa pensar que fou el mateix bisbe Oliba qui, en una de les seves estades a Lodi, l'hauria llogat a fi d'introduir a Vic les tècniques d'ensenyament de les escoles del Nord d'Itàlia. En aquest moment els cabiscols devien quedar-se més aviat amb la tasca d'organització de l'escola i d'administració dels seus béns, mentre que l'ensenyança directa dels alumnes deuria passar a mans del gramàtic. En desaparèixer d'escena Guibert, l'ensenyament quedà confiat al gramàtic Berill, que sempre signa els documents amb l'ostentós títol d'«Ausonensis Hispaniarum Scholaris» o bé «grammaticus». Berill actua en els anys 1051-1072.²¹ La tasca pedagògica de Guibert potser no hauria produït el fruit esperat de preparar un bon gramàtic nadiu, i per això hauria calgut anar a cercar-ne un més enllà de l'Ebre, o bé seria un clergue de proce-

16. Cf. MS. 39 (XXXV).

17. Cf. MS. 44 (XXXVI), ff. 16^v-84.

18. Són esmentats en l'inventari de l'any 1082. Cf. nota 8.

19. Són els MS. 128^v (XLVII^v) i MS. 44 (XXXVI), ff. 16^v-84, respectivament.

20. Guibert apareix per primera vegada a Vic en el document ACap., cal. 9, Epis. 2, núm. 16, i l'últim document que signa és el ACap., cal. 6, núm. 1016, escrit el dia 5 de desembre de 1054. Morí un 5 de novembre *post* 1054, i en el necrologi de la catedral li dedicaren aquesta notícia: «Depositio Guiberti sedis huius doctoris magnifici, Loddicensis civitatis oriundi». Cf. H: Flórez, *España sagrada*, v. 28, Madrid, 1774, pág. 323. El document escrit per la seva filla Alba pertany a l'any 1044 i es troba a l'ACap., col. 6, núm. 973^v.

21. Cf. documents ACap., cal. 9, Epis. 2, núm. 51 i D. Torrent, *Manlleu. Croquis para su historia*, Vic, 1893, Apèndix 1, p. 249.

dència hispànica format a Vic sota la direcció del mateix Guibert. Berill serà substituït pels «scholastici» Alerand i Amat.²²

El títol de cabiscol, l'any 1078, és portat per Guillem Ramon, casat amb una altra filla del gramàtic Guibert, el qual simultàniament és l'abat de la canònica d'Ager.²³ Aquest, l'any 1082, en morir, passarà ambdós càrrecs al seu fill Pere Guillem. Pere Guillem conservarà la cabiscolia fins l'any 1097, quan l'arquebisbe Berenguer Seniofred de Lluçà, en els seus decrets de reforma de la canònica osonenca, dintre la línia gregoriana, el conferirà, prèvia renúncia de l'esmentat Pere Guillem, a quatre canonges que havien acceptat la reforma, el primer dels quals, Guilbert Guibert, també era fill del cèlebre Guibert gramàtic.²⁴

Hem parlat de la biblioteca privada iniciada pel canonge Hiquilà, que consta documentat en els anys 996-1022.²⁵ Hiquilà, en morir, llegà tots els seus llibres al canonge Ermemir Quintilià, i aquest, en el seu testament fet públic el dia 23 d'agost de l'any 1081, els lliurava, junt amb els seus propis volums, al seu nebot Guillem Ramon, cabiscol-abat d'Ager anteriorment esmentat, amb la condició que a la seva mort tots els llibres passessin a ser propietat de l'altar de Sant Miquel de la seu osonenca.²⁶ El cabiscol només gaudí durant dos anys d'aquest preciós llegat, i en el seu testament del 17 d'octubre de 1082 els traspassava als seus fills el cabiscol Pere Guillem i Amat Guillem.²⁷ És en aquesta ocasió que es va fer l'inventari d'aquesta valuosa col·lecció de llibres «tam divinorum quam ex gramatica scriptos», en el qual s'esmenten 26 volums que contenen unes 35 obres, i a més uns «quaterniones ex multis rebus» el contingut dels quals, per desgràcia, no s'especifica.

En els volums «ex grammatica» figuren aquestes obres: el Priscia Major i el Menor, un Virgili i un Horaci, un volum amb el «Carmen Paschale» de Seduli, obres poètiques de Pròsper d'Aquitània i els «Distica Cathonis», un exemplar amb les sàtires de Persi, peça molt rara en les biblioteques medievals, que anava unit amb el poema «De Actibus Apostolorum» del diaca romà Arator, l'«Ars Metrica» de Beda el Venerable, els comentaris del gramàtic llatí Servi a les obres de Virgili, un tractat de «Re-

22. Cf. documents ACap., cal. 6, núm. 1.482 i núm. 1.072, respectivament.

23. Sobre aquest canonge vegeu nota 3.

24. Cf. ACap., cal. 9, Epis. 2, núm. 91.

25. Cf. ACap., cal. 6, núm. 2.118 i cal. 9, Epis. 2, núm. 29.

26. Cf. ACap., cal. 6, núm. 1.488.

27. Cf. nota 8.

thorica» sense nom d'autor que podria ser el «De oratore» de Ciceró, els «De Senectute» i «De Amicitia» de l'esmentat Ciceró, un tractat «Qualiter constructio debeat fieri» també anònim, tres «Kartas magnas de computo» fetes segurament per a calcular la data exacta de la Pasqua, els comentaris de Priscia a l'Eneida anomenats «Librum duodecim versuum Virgilii», les obres poètiques de Prudenci, un «Medicinale» que anava relligat amb les fàbules d'Avià, i un «Martianum de octo partibus» que necessàriament ha d'ésser el «De nuptiis Mercurii et Philologiae» de Marcia Fèlix Capella. A més, també s'esmenten un Amalari que deu ésser el «De ecclesiasticis officiis», obra molt apta per a l'estudi dels ritus litúrgics, un Alcuí, que deu ésser les esmentades «Quaestiones de litteris vel libris vel singulis causis» pseudo-alcuinanes, un Boeci «cum libris de Trinitate» que es deu referir als tractats «De unitate Trinitatis» i «De persona et duobus naturis», i un «Liber Iudicum» que segurament és l'exemplar escrit pel canonge osonenc Bonhome, a Barcelona, l'any 1011, regalat pel bisbe Joan Baptista de Cardona a Felip II per a enriquir la biblioteca del monestir de l'Escorial, on encara es conserva.²⁸

Al necrologi de la catedral de Vic es diu d'Ermemir que «cuius opere et studio plurimi peracti sunt libri et plures clerici nutrir ad honorem et servicium ecclesie predicti Sancti Petri».²⁹ Ni Hiquilà ni Ermemir, que d'escriptor de documents passà a copista de manuscrits i a bibliòfil, segons sembla, mai no tingueren una responsabilitat directa en l'organització i en l'ensenyament de l'escola catedralícia, però, ambdós canonges amb el seu afany per adquirir llibres, i en el cas d'Ermemir també amb el seu interès per ajudar els clergues en la seva època de formació, prestaren una ajuda molt eficaç a l'esmentada escola osonenca.

Per últim cal parlar també del que encara queda d'aquestes dues biblioteques, la pròpia de la catedral i la dels dos canonges benemèrits. És cert que s'ha perdut molt, però també tenim la sort d'haver-ne conservat peces molt importants i característiques. Són, per exemple, els fragments de les dues grans Bibles pertanyents a l'últim quart del s. IX i a la primera meitat del s. Xè, respectivament;³⁰ els fragments de les gramàtiques llatines de Priscia, que pertany a la primera meitat del s. IXè, i de la de Donat, ja de mitjan segle XIè, escrita pel mateix Ermemir

28. Cf. Escorial MS.Z.II.2.

29. Cf. Gudiol, *Catàleg*, pág. 5.

30. Cf. nota 15.

Quintilià, i que com que no és citada a l'inventari de la seva biblioteca cal suposar que l'escribí per a ús de l'escola catedralícia.³¹ També en queda el magnífic exemplar de l'«Opera omnia» de Virgili, escrit a la segona meitat del s. xè,³² el volum amb el «De natura rerum» i els tres llibres de les Sentències d'Isidor de Sevilla i la Regla Aquisgranenca, escrit per ordre del mateix Ermemir l'any 1064;³³ i, per últim, el pseudo-alcuí que conté les «Quaestiones de litteris vel libris, vel singulis causis», escrit també molt probablement per ordre d'Ermemir, una dècada després, entorn de l'any 1074.³⁴

La freqüent troballa de nous fragments de manuscrits reutilitzats en relligats de volums notarial dels s. XIV-XVII potser, algun dia, permetrà d'allargar aquesta llista.

31. Són els manuscrits MS. 257 i 287, respectivament.

32. Cf. MS. 197 (LIII).

33. Cf. MS. 44 (XXXVI).

34. Cf. MS. 39 (XXXV).